

MARCELIJAUS MARTINAIČIO POEZIJOS ANTROPOLOGIŠKUMAS

Akvilė Rėklaitytė

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto
Šiuolaikinės literatūros skyriaus doktorantė

Straipsnyje į vieno iš žymiausių lietuvių poeto, „išeinančiųjų genties“ atstovo, nykstančio etninės bendruomenės palikuonio ir kultūros paveldėtojo Marcelijaus Martinaičio kūrybą žvelgiama iš tarpdisciplininės literatūros antropologijos perspektyvos. Remiamasi Cliffordo Geertzo, Wolfgango Iserio, Paulio Ricoeuro, Michailo Bachtino ir kitų darbais. Taip pat pristatomas eksperimentinės antropologijos, vadinamosios antropologinės poetikos (anthropological poetics), modelis, poeziją laikantis ambivalentiškos, komplikotos antropologo patirties interpretacija. Straipsnyje Martinaitis traktuojamas kaip savitas kultūros antropologas, patirties liudytojas, tarpininkas, o jo poezija skaitoma kaip Geertzo „tirštasis aprašymas“.

Ižanginės pastabos

Kultūra, kaip ir mūsų pasaulis, nėra sterili, hermetiška kamera. Ji įaugusi į laiką, erdvę, o trečiuoju matmeniu – ir į kolektyvinę žmonijos, bendruomenės ir konkretaus asmens patirtį. Laikas yra geras patirties ir idėjų laidininkas: ties epistemologiniais slenksčiais idėjos transformuojasi, energija silpsta, išsisklaido, išsibarsto pakeičiui, tačiau, kad ir nedideliais kiekiais, bet smulkiosios kultūros „dalelės“ pasiekia ir dabartį, atiteka iki mūsų. Atsigręžus į jas, užsimezga dialogas su istorija, su kultūromis, kultūriniu *Kitu*, kuris gali pasirodyti kybas tame pačiame Maxo Weberio minime „reikšmių voratinklyje“¹.

Akivaizdi yra poeto, vertėjo ir eseisto Marcelijaus Teodoro Martinaičio (g. 1936) pastanga suvesti pokalbiui dvi skirtingas kultūras, liudyti, pasakoti savo gyvenimo patirtį, pranešti šiuolaikiniam pasauliui apie mažą, išbaidytą, nykstančią kultūrinę bendruomenę. „[T]ikrųjų savo buvusio gyvenimo ženklų jau nematau, nes jų beveik ir neliko“², – tai yra Martinaičio visuminio pasakojimo pradžia ir prielaida. Sugriuvus žmogaus gyvenimą palaikiusiai reikšmių sistemai, prarasta tiesioginio patirties perdavimo galimybė, nutrūko per amžius tvėrusi komunikacijos tarp seno ir jauno, tarp patirties ir gyvybės energijos grandinė. Kaip kalbėti apie buvusį gyvenimą šiandieniam adresatui, kurio patirties žodynas

¹ Clifford Geertz, „Tirštasis aprašymas: interpretacinės kultūros teorijos link“, *Kultūrų interpretavimas*, Vilnius: Baltos lankos, 2005, 5.

² Marcelijus Martinaitis, *Mes gyvenome*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010, 6. (Toliau cituojant iš šios knygos, skliausteliuose nurodoma santrumpa MG ir po kablelio puslapio numeris.)

nebeatpažįsta kertinių *Kito* reikšmių? Martinaitis įvairiais būdais – poezija, eseistika, mokslinė ir simboliška visuomeninė veikla – pasakoja vientisą istoriją, seka tolydų patirties pasakojimą, kuriuo stengiasi sukabinti nutrauktas gijas, sulopyti reikšmių voratinklį, kad juo ir toliau į dabartį ir ateitį tekėtų kultūrinė atmintis – bent tiek. Jo pasakojimas tarpininkauja šiuolaikinei interpretacinei auditorijai ir nykstančiai kultūrinei bendrijai, „išėjusiųjų / išeinančiųjų“ genčiai („gentimi“ poeto gimtinėje tradiciškai būdavo vadinama kraujo giminė, tačiau šiame straipsnyje autentiška žodžio reikšmė yra papildoma Pierro Bourdieu sociologine konotacija, tad gentis čia suprantama ne tik kaip poeto kraujo šeima, bet kaip visa gimtojo, ir apskritai lietuviško, archajinio kaimo kultūrinė bendruomenė). Savo literatūrologinio esė romano įvade Martinaitis rašo:

Svarbiausia – gimiau ir augau autentiškoje kalbinėje ir folklorinėje aplinkoje, buvau savotiškas jos „personažas“. Sąmoningai rinkausi Juozo Apučio ir Romualdo Granausko apsakymus, nes galėjau ir galiu būti jų veikėjas.³ Suprantu, kad mano „romano“ veikėjai yra išeinantieji, daugiau niekas taip negyvens, nežiūrės vienas į kitą, negirdės vienas kito minčių, nesižudys dėl tokių dalykų kaip „Paskenduolė“ Veronika (LSK, 12).

Poetas jaučia, kad kultūrinės reikšmės per labai trumpą laiką (vos per trečdalį žmogaus amžiaus) kardinaliai pasikeitė. Daugiau niekas taip „negirdės vienas kito minčių, nesižudys dėl tokių dalykų kaip *Paskenduolė* Veronika“, nes reikš-

mės transformavosi, prasmę kūrę dalykai devalvavo kelis kartus, o buvusias ir dabartines reikšmes skiriantis tarpas žioji lyg neperžengiama praraja, kurią Martinaitis bando įveikti, susiekti lyg du tolstančius krantus:

Jeigu aš medis, kurį kada nors nukirs,
iš manęs nedarykit tvorų,
nesupjaukite malkoms.
Iš manęs padarykite lieptą,
duris arba slenkstį,
ties kuriuo pasisveikina (DL, 41)⁴

Sugriuvus paveldėtai gyvenimo tvarakai, Martinaitis prisirišęs atsakomybę užrašyti nuo vaikystės girdėtus balsus ir savo reikšmę turėjusią tylą. Tarpininkauti reiškia ne tik etnografiškai aprašyti, bet ypač interpretuoti, suprasti, kas buvo, įvyko, ir kartu suprasti save. Tai jau ne vien literatūrinė problema. Tokia poeto programa, nesunkiai atpažįstama iš kūrybos visumos, žadina nuojautą apie savitą Martinaičio kultūros antropologiją kaip tą lieptą, ties kuriuo pasisveikina „išeinantieji“ ir „ateinantieji“, ir nuo kurio žvelgdamas į du krantus skiriančią upę poetas pamato ir savo atspindį.

Apie Martinaitį kaip kultūros antropologą leidžia kalbėti keli jo kūrybinės veiklos aspektai. Visų pirma, tai – jau paviršiniu jo poezijos lygmeniu pastebimas poetinių įvaizdžių etniškumas, „gyvas ry-

³ Marcelijus Martinaitis, *Laiškai Sabos karalienei*: esė romanai, Vilnius: Tyto alba, 2002, 10. (Toliau – LSK ir po kablelio puslapio numeris.)

⁴ Čia ir toliau visi eilėraščiai cituojami iš Marcelijaus Martinaičio eilėraščių rinktinės *Sugrįžimas* (Vilnius: Tyto alba, 1998), kuri sudaryta iš devynių atskirų poezijos knygų, kurių pavadinimai sutampa su rinktinės dalių pavadinimais. Prie citatos skliaustuose nurodoma rinktinės dalies pavadinimo santrumpa (pvz.: DB – Debesų lieptais; SG – Saulės graža ir t. t.) ir po kablelio puslapio numeris.

šys su praeities kultūra⁵ ir kartu buvimas už jos ribų. Jo eseistikos temos ir akademinės bei visuomeninės veiklos kryptys: Vilniaus universitete jo dėstyti literatūros ir tautosakos kursai, ekspedicijos į etninius kaimus („lauko tyrimus“), aktyvus dalyvavimas etnopoetiniame ir paminklosaugos sąjūdžiuose, apsisprendimas parsivežti tėvų namą į Vilnių ir jį autentiškai atstatyti, tėvo kapui paminklą nukalti iš vienintelio išlikusio Kalnujų Jorudo dvaro akmenų, jo mėgstamo margučių marginimo ritualo simbolika⁶ ir pan. – taip pat gali būti perskaitomos kaip reikšmingas tekstas.

Aiškindamas kintamas kultūros reikšmes Martinaitis tarsi taiko skirtingus antropologijos „metodus“: lauko tyrimą (dalyvavimas tautosakos ekspedicijose, o labiausiai – gimimas ir gyvenimas autentiškoje natūralioje kaimo aplinkoje); mokslinį ir publicistinį eseistinį pasakojimą (jo esė); dienoraščio rašymą (pirminė jo patirties refleksija išsiskleidė poezijoje, vėliau – eseistikoje, autobiografijoje). Bet darosi įspūdis, kad Martinaičio sąmonei artimiausias yra „tirštasis“ aprašymas – specialus tikrovės aiškinimo būdas, giliųjų lygmenų, subtilaus reikšmių santykių tinklo atpažinimas. Tokią galimybę teikia tik poezija, kurios kiekvienas ženklas jau savaime yra „tirštasis“ reikšmių koncentratas. Šią poezijos galimybę XX a. aštuntajame devintajame dešimtmėčiais išnaudojo amerikiečių mokslininkai antropologai, ėmę kurti eilėraščius kaip savo lauko tyrimų patirties

aiškinimą, subtilų ir tik poezijai prieinamą tikrovės reflektavimo būdą.

Antropologija ir literatūra savo informaciją pateikia pirmiausiai per teksto rašymą, abiems rūpi *Kito* reikšmių pasaulis ir prasmės genezė, todėl tarpdisciplininės metodologinės prieigos leidžia tirti tokias antropologijai svarbias kultūros praktikas, kaip performansas, sakytinė poezija, ritualai, kurie kartu apima ir esmines pasaulėžiūros studijas nuo gentinių bendruomenių iki modernaus teatro ir jų santykių su kalba bei kultūra. Plati antropologinės poetikos teritorija pagal interesų sritis skirstoma į tris pagrindines dažnai susipinančias subkategorijas: *etnopoetiką*, *literatūrinę antropologiją* ir *antropologinę poeziją*.

*Etnopoetika*⁷ domisi pasakojamuoju folkloru, sakytine ir ritualine poezija, taip pat performansais kaip avangardine etnopoetikos praktika. Etnopoetikos studijos, sureikšmindamos tam tikrus modernaus gyvenimo ir natūralių bendruomenių panašumus, „siekia sumažinti distanciją, kurią modernus mąstymas yra linkęs įterpti tarp *mūsų* ir *jų*“⁸, t. y. „primityvių“ ritualinių kultūrų atstovų. Britų kultūros antropologas Victoras Turneris, domėjęsis simboliais, ritualais ir įvairiomis perėjimo, iniciacijos apeigomis, tvirtino, kad etnopoetika suteikia galimybę iš naujo atpažinti mūsų „giliuosius ryšius tarp kūno ir men-

⁵ Kęstutis Nastopka, „Poezijos šviesa“, *Išsprūstanti prasmė*, Vilnius: Vaga, 1991, 57.

⁶ Marcelijus Martinaitis, *Marcelijaus margučiai*, Vilnius: LRSL, 2012.

⁷ Pagrindinė *etnopoetikos* tyrimų platforma buvo 1970–1980 m. ėjęs žurnalas *Alcheringa / Ethnopoetics*, kurio redaktoriai antropologai-etnografai Dennisas Tedlockas ir Jerome'as Rothenbergas buvo pagrindiniai šios eksperimentinės disciplinos tyrėjai.

⁸ Ivan Brady, „Anthropological Poetics“, *Norman K. Denzin, Yvonna S. Lincoln, editors, Handbook of qualitative research*, 2nd edition, Thousand Oaks, California: Sage Publications, 2000, 951.

taliteto, sąmonės ir sąmoningo galvoji-
mo, tarp giminės ir sąvės⁹.

Kita eksperimentinė studijų kryptis va-
dinamoji *literatūrinė antropologija* domisi
tyrėjo patirties aprašymais. Teksto autorius
laikomas tikru, biografiniu asmeniu, o jo
pateikiamas pasakojimas apie susidūrimą
su kita kultūra traktuojamas kaip fikcija,
subjektyvius autoriaus, t. y. dalyvaujančio
stebėtojo, jausmus atskleidžiantis etiudas.
Literatūrinė antropologija dažniausiai įgy-
ja publicistinės esė žanrinį pavidalą, nesle-
pia dokumentikos, faktų, rašymo proceso ir
pan. (Lietuvių literatūroje pavyzdys galėtų
būti Martinaičio biografiniai užrašai *Mes
gyvenome*, jaunos poetės Vaivos Grainytės
esė romanai *Pekino dienoraščiai*). Antro-
pologai Georgas E. Marcusas ir Michaelas
M. J. Fischeris savo studijoje *Antropolo-
gija kaip kultūros kritika* ypač pabrėžia
trečiojo pasaulio, „primityvesnių“ kultūrų
tekstus ne tik kaip svarbų etnografinį šal-
tinį, bet ir kaip kultūros kritikos metodą ir
kartu kaip paties tyrėjo savirefleksiją¹⁰.

Ypatinga antropologinės poetikos sritis
yra vadinamoji *antropologinė poezija*. Tai
mokslininkų antropologų kuriami eilėraš-
čiai kaip jų mokslinio tyrimo išraiška. An-
tropologinė poezija orientuojasi į skirtingų
kultūrų temas, paslaptinę kultūrinę infor-
maciją, lauko tyrimų, atliekamų svetimoje
kultūrinėje aplinkoje, patirtį ir pan. Poezi-
ja šio metodologinio eksperimento ribose
traktuojama kaip nepakeičiama patirties
forma, ypač susidūrus su kita kultūra, kita

reikšmių sistema, nes tik vienintelė poezi-
ja galinti adekvačiai perteikti patirtį. Anot
Ivano Brady, tokia poezija neatsiejama
nuo sociokultūrinių aplinkybių, konteks-
to ir tam tikrai kultūrai būdingų poezijos
pavidalų – tokiu požiūriu remiasi ir kul-
tūros poetikos (naujojo istorizmo) teorija.
Antropologinės poezijos fenomenas savo
ruožtu įtraukia tapatybės ribų, mokslinės
bei kūrybinės mimezės problemą. Tokios
tarpdisciplininės praktikos fone galima
drąsiau kalbėti ir apie Martinaičio poezijos
antropologiškumą.

Kita vertus, pats Martinaitis kaip tam
tikros etninės genties atstovas gali būti lai-
komas antropologinio tyrimo informantu
(daugelyje pokalbių, interviu į jį ir kreipia-
masi su panašiomis intencijomis¹¹). Todėl
jo kūryba gali būti interpretuojama ir kaip
savita, tam tikrų istorinių ir sociokultūri-
nių aplinkybių nulemta reikšmių sistema,
susijusi tiek su subjektyvia „informanto“
patirtimi, tiek su kolektyvine sąmone ir
vaizduote. Gyvenimo pasakojimas kartu
yra ir patirties interpretavimas, gyvenimo
kūrimas. Poeto mintis, kad „[p]oezija,
menas atgamina tai, ką patyrei, išsaugoja
žmogų kaip vientisą idėją, nors jis ir daug
ką iš savo gyvenimo išbraukia“¹², nuolat
kartojasi jo eseistikoje, teikdama nuorodas
kūrybos interpretacijoms.

¹¹ Ypač Viktorijos Daujotytės ir Marcelijaus Marti-
naičio susirašinėjimų knyga *Prilenktas prie savo gyve-
nimo* (Vilnius: Vaga, 1996), kurioje Daujotytė užduoda
klausimus Martinaičiui kaip tam tikra prasme antropo-
logo informantui. Taip pat žr. Marcelijaus Martinaičio
straipsnių ir interviu, pokalbių rinktinę *Lietuviškos uto-
pijos* (Vilnius: Tyro alba, 2003).

¹² Marcelijus Martinaitis, *Poezija ir žodis*, Vilnius:
Vaga, 1977, 55. (Toliau skliausteliuose – PIZ ir po kab-
lelio puslapio numeris).

⁹ *Ten pat*, 952.

¹⁰ George E. Marcus, Michael M. J. Fischer, *Ant-
hropology As Cultural Critique – An Experimental Mo-
ment in the Human Sciences*, The University of Chicago
Press, 1986, 74.

Stipri nuojauta apie Martinaitį kaip kultūros antropologą ir kartu informantą leidžia į jo kūrybą žvelgti iš literatūros antropologijos perspektyvos. Poezija kaip tikrovės interpretavimas medžiagą ima iš realybės patirties, įvairiai atrinkdama ir kombinuodama realijas. Šie įsivaizdavimo veiksmai, pagal Wolfgangą Iserį, tą patirties elementų koliažą *sufikcina* ir padaro universalų¹³. Tai nėra nauja mintis literatūrologijoje: apie poezijos sąsajas su tikrove, poeto „įkvėpimus“ kalbėjo dar Aristotelis ir ištisa fenomenologijos tradicija. Tačiau antropologinė žiūra tuos subjektyvios patirties fenomenus, iškylančius individo sąmonėje, pakylėja iki universalaus lygmens ir leidžia kalbėti ne vien apie subjektyvią, bet ir „objektyvią“ tikrovę – tai yra apie konkrečios kultūrinės bendruomenės socialinį kontekstą, jame tvyrančią reikšmių įtampą ir energiją. Todėl vaizduotė kaip tam tikra pasaulio interpretavimo ir reprezentavimo priemonė yra viena iš pagrindinių antropologinių kategorijų. Vaizduotėje saugomas vienintelis „tikrasis“, nes suvoktas ir įgavęs formą, žmogaus gyvenimas.

Vaizduotės sritis apima ir atmintį, kuri dažnai netikėtai, nevalingai perkuria patirtį:

Prisiminimai yra labiau gyvenimo filosofija nei konkrečių įvykių dokumentaliai tikslūs aprašymai, nors to tikroviškumo visokiais būdais siekiama arba jis imituojamas. [...] Kaip besisuktum, tas prisiminimų rašymas vis tiek yra kūryba, apmąstymai apie tai, kaip kažkada supratai arba dabar supranti prabėgusį gyvenimą, įvykius, žmones, pats save (MG, 6)

¹³ Wolfgang Iser, *Fiktyvumas ir įsivaizdavimas*, Vilnius: Aidai / ALK, 2002, 52–53.

Visa Martinaičio kūryba yra persmelkta atminties, taigi prisodrinta tikrovės. Todėl reikšminga yra kiekviena pasirinkta priemonė tai tikrovei interpretuoti. Šiame straipsnyje ir stengiamasi suprasti Martinaičio patirties interpretavimo „strategijas“. Apsispręsta remtis ne konkrečiomis eilėraščių knygomis, žyminčiomis poeto kūrybinio kelio raidą ir brandą, bet viena paties autoriaus sudaryta poezijos rinktinė *Sugrižimas*, apimančia devynias jo eilėraščių knygas nuo sąmoningo kūrybinio kelio pradžios, t. y. antrosios knygos *Debesų lieptais* 1966 m. (paties autoriaus neįtraukta pirmoji knyga *Balandžio sniegas* (1964) kaip atsijusi nuo visos kūrybos), iki tam tikro kūrybinio etapo pabaigos (1996 m. rinkinys *Atrakinta*). Pagrindiniu Martinaičio prozos pasakojimo šaltiniu pasirinkta knyga *Mes gyvenome / biografiniai užrašai* (2010), tačiau daugeliu atvejų remiamasi literatūrologiniu esė romanu *Laiškai Sabos karalienei* (2003).

Poezijos liudijimas

Walteris Benjaminas rašydamas XX amžiaus pradžioje atkreipė dėmesį į tai, kad modernusis pasaulis, vos per vienos kartos egzistenciją, prarado patirties perdavimo galimybę. Anot jo, anksčiau „buvo visiškai aišku, kas yra patirtis: vyresnieji ją visad perduodavo jaunesniems. Kitaip tariant, patarlėmis ir žodingomis istorijomis, o kartais kaip pasakojimus iš tolimų kraštų, su amžiaus teikiamu autoritetu, prie židinio, apsupti sūnų ir anūkų“¹⁴. Tačiau už-

¹⁴ Walter Benjamin, „Patirtis ir skurdas“, *Nušvittimai*, vertė Laurynas Katkus, Vilnius: Vaga / ALK, 2005,

teko Pirmojo pasaulinio karo, kad kariai iš kovos lauko grįžtų tylėdami, nemokėdami papasakoti, kas įvyko, „ne turtingesni, bet nuskurdę“, netekę tiesioginės patirties perteikimo galimybės:

Karta, į mokyklą važiuosiu arkliniu tramvajumi, atsidūrė vietovėje po atviru dangumi, kurioje viskas pakitę, išskyrus debesis ir – pačiam centre, tarp naikinančių jėgų ir sproгимų – trupų mažytį žmogaus kūną.¹⁵

Bandymas tiesiogiai nupasakoti naują techninio karo patirtį nebūtų buvęs sėkmingas, nes patyrusį pasakotoją ir jo patirties neturinčią interpretacinę bendruomenę Benjamino pavyzdyje sieja tik nepakitęs dangus ir, nepaisant visų niokojančių sproгимų ir brutalių techninės jėgos, vis dar toks pats pažeidžiamas žmogus. Per mažai bendrų ženklų, kad būtų galima susikalbėti. Ir tik patirties aiškinimas metaforomis, asociacijomis, kitais įvaizdžiais, subjektyviu santykiu ir emociniu krūviu, „tirštas“, „sodrus“, anot Geertzo¹⁶, aprašymas teikia vilties, kad patirtis bus paliudyta, suprasta ir gal net įsiminta kaip mirštančiojo palikimas arba kaip Benjamino akcentuotas patarimas būsimoms kartoms¹⁷.

209. Ši mintis primena ir Jurijaus Lotmano išvalgą apie tai, kad autorius turi galią pakeisti „skaitytojo atminties apimtį, nes, gaudama kūrinio tekstą, auditorija dėl žmogaus atminties konstrukcijos gali *atsiminti tai, ko ji nežinojo*“ (Jurij Lotman, *Kultūros semiotika*, Vilnius: Baltos lankos, 2004, 159.)

¹⁵ *Ten pat.*

¹⁶ Clifford Geertz, „Tirštasis aprašymas: interpretacinės kultūros teorijos link“, vertė Antanas Danielius, *Clifford Geertz, Kultūrų interpretavimas*, straipsnių rinktinė, sudarė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 2005, 3–33.

¹⁷ Walter Benjamin, „The Storyteller“, *David Lodge, Nigel Wood, Modern Criticism & Theory: A Reader*, New York, 2000, 14.

Apie tokį patirties liudijimą, „poeziją, įmanomą po Auštviso“, kalba ir etnopoetikos praktikuotojas antropologas Jerome'as Rothenbergas (g. 1931), savitai prieštaraujamas garsiajam Adorno pareiškimui. Rothenbergas gimė ir augo Amerikoje, po Antrojo pasaulinio karo kelerius metus tarnavo JAV armijoje Vokietijoje, bet, sužinojęs apie savo giminaičių tragišką likimą nacių Treblinkos naikinimo stovykloje Lenkijoje, nusprendė aplankyti tą vietą, kur, kaip jis sako, „išgirsta“ poezija buvo aiškiausias kada nors sutiktas paaiškinimas, kodėl jis rašo eilėraščius¹⁸. Rothenbergas, kalbėdamas su moderniosios poetikos žurnalo *2Jacket* redaktoriumi Alu Filreisu, aiškina, kad tada Treblinkoje jis girdėjęs poeziją ne ausimis, bet tai buvusi „patirtis plus kažkas daugiau“¹⁹: tai yra „sukrėtimas ir kartu nesuvokiamas impulsas“, holokausto įsisąmoninimas, pirmiausiai jį atvedęs į poeziją. Rothenbergas poeziją, net lyriką (kuri Adorno atrodo *barbariška* holokausto užnugaryje) supranta kaip „rezistencijos formą“ ir savo darbuose konstatuoja, jog „po Auštviso yra galimà tikrai poezija“. Jis laikosi pozicijos, kad tyla, kad ir kokia būtų iškalbinga, nėra išeitis²⁰. Patirtį būtina perduoti taip, kad ji rezonuotų su adresatu, kad įtrauktų savąjį „aš“ į patirties refleksiją, neišmanomą perteikti, artikuliuoti kitu

¹⁸ Jerome'o Rothenbergo ir Alo Filreiso pokalbis Kelly Writers namuose, Pensilvanijos universitete, JAV, 2008 m. balandžio 29 d. Pokalbio transkripcija paskelbta Pensilvanijos universiteto elektroniniame modernios bei šandieninės poetikos žurnale *2Jacket* (redaktorius Al Filreis). Prieiga internete: <http://jacket2.org/interviews/jerome-rothenberg-kelly-writers-house-april-29-2008> [tikrinta 2012-11-12].

¹⁹ *Ten pat.*

²⁰ *Ten pat.*

būdu kaip tiktai metafora, asociacijomis, intuicija, kuri prieinama menui, poezijai.

Taigi jeigu, pagal Geertzą, „tirštasis aprašymas“ yra subtiliausias ir išsamiausias tikrovės supratimas, arba, kaip pasakytų Rothenbergas, „patirtis plius kažkas daugiau“, tada poezija yra pats „tirščiausias“ tikrovės aprašymo būdas. Poezija perteikia ne faktų kroniką, bet patirtį „nušvitusį“ tikrovės suvokimą. Martinaitis savo esė knygoje *Poezija ir žodis*, kaip ir daugelis kitų rašytojų, patvirtina mintį, kad įkvėpimas, „kūrybos būseną nėra kokia nors egzaltacija. Ne vienas poetas yra kalbėjęs, kad tokią valandą menininkas ne atitrūksta nuo tikrovės; priešingai – tai yra nepaprastas realybės regėjimas, gilesnis prasmės suvokimas, kartais labai ryškus ir netikėtas“ (PIŽ, 61). Martinaičio pavartota poeziją apibūdinanti sąvoka „gilesnis suvokimas“ atitinka Geertzo formuluotą etnografijos uždavinį pažinti kultūrinės bendruomenės „vaizduotės visatą, kurioje [jos] veiksmi yra ženklai“²¹. Vadinas, poezija, turėdama galią atskleisti „vaizduotės visatą“, kartu gali paaiškinti ir kultūros ženklus, kurių sąveikos kuria prasmes ir lemia, motyvuoja tam tikrą kultūrinės bendruomenės elgesį, reakcijas, suaktyvina „socialinę energiją“²² – ašaras arba juoką.

Šiuo požiūriu Martinaičio poezija unikali tuo, kad, kaip ir Rothenbergui, ji buvo pirminis impulsas, kilęs apmąstant savo gyvenimo patirtį staiga prarastoje ir

sunaikintoje gimtineje ir bendruomenėje. Poezija buvo pirminė Martinaičio antropologinės vaizduotės išraiška, o jo „eseistinė savirefleksija, – kaip pažymi Speičytė, – išryškėja tik vėliau, jau susiformavus jo poetinės antropologijos kontūrams ir reprezentacijoms kūryboje“²³. Tokią chronologiją veikusios ir sovietmečio aplinkybės, bet tuo labiau, anot literatūrologės, „jos skatintų žiūrėti į poeziją kaip į pirmąjį tarpininkavimo veiklos lauką, kuriame išryškėja ir susikuria Martinaičio balsas, naujai modeliuojamas, varijuojamas prozos pasakojimuose“²⁴. Taigi todėl į poeziją verta gilintis kaip į ypač autentišką, intuityvų, impulsyvų, todėl labiausiai su emocija vaizduote, o ne su moksliniu pažinimu susijusį pasakojimą.

Poezija, kalbėdama išskirtinai autentišku balsu, fiksuoja nebūtinai tai, ką užfiksuotų profesionalus etnografas, rengiantis „skystuosius“, t. y. vien faktinius, statistikos duomenis registruojančius kultūros aprašymus²⁵. Anot Martinaičio, „poezija vis ištraukia iš atminties tai, kas, rodos, buvo visai nesvarbu: koks nors žvilgsnis, sode augęs medis, kiemo žole nubėgantis vėjas, gyvulio akys, gražiai į savo lizdą besileidžiantis gandrai“ (MG, 6) – ir tai atsiskleidžia kaip koncentruotas prasmės mazgas, esmės pagava, kuri panašia reikšmių sistema besinaudojančiam žmogui gali sukelti akimirksninį užčiuoptos paslapties, nušvitusios prasmės malonumą. Toks ge-

²¹ Geertz, 14.

²² Stephen Greenblatt, *Shakespearean Negotiations: The Circulation of Social Energy in Renaissance England*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1988, 6.

²³ Iš asmeninio pokalbio.

²⁴ *Ten pat*.

²⁵ Tai nereiškia, kad tiesioginiai etnografiniai aprašymai negali būti „tiršti“ – pvz., garsioji Geertzo studija *Gilulis lošimas (The Deep Play)* apie Balio salos gaidžių kapotynes.

bėjimas atskleisti subtilius emocinius *su-
ficcintų* tikrovės detalių ryšius, artikuliuoti
tikrovės „aurą“ (V. Crapanzano)²⁶ ypač
būdingas poezijai.

Kad perteiktų santykį, esmę, poezijai
„daugžodžiauti“ nereikia:

Ten motinai liūdna. Ji tyli
skara prisidengusi veidą.
Ir slenkstis ten perskiria žmones,
ir verkia vaikai, kad tylu.
(„Slenkstis, SG, 47)

Buities vaizdas savo kompozicija, Ise-
ris sakytų – atrinktų tikrovės elementų
kombinacija, ir sakymo tonu (trumpi saki-
niai, intervalai, kelis kartus pasikartojantys
jungtukai „ir“ sakinio pradžioje, paprastą
kasdienį kalbėjimą ar dainuojamosios
tautosakos tradiciją menanti nerimuota
posmo paskutinė eilutė) kelia metafizinio
graudumo išpūdį. Motina po skara slepia
savo liūdesį, ji tyliai viską laiko savo šir-
dyje. Tokios baugios tylos akivaizdoje ei-
lėraščio subjektas paradoksaliais priešasti-
niais ryšiais susijusius sakinius (slenkstis
perskiria žmones nulemdamas baugią tylą,
ir todėl verkia vaikai) pateikia kaip sudėti-
nius sudedamojo sujungimo sakinius, ku-
rie paprastai yra lygiaverčiai, turi prasminį
savarankiškumą. Tokia loginė neatitiktis
(jo prielaidas taip pat galima sieti su socio-
istorine tikrove), kai priešastis ir pasekmė
pateikiami kaip lygiaverčiai ir vienas nuo
kito nepriklausomi dėmenys („Ir slenkstis
ten perskiria žmones, / ir verkia vaikai,
kad tylu“), sukuria semantinį paradoksą,
nuojautą, kad kažkas čia ne taip, kad ši mi-

norinė intonacija nėra natūralus ir ramybę
teikiantis dalykas. Tyla šiame „aprašyme“
reiškia nerimą: pirmoje eilutėje motina tyli,
paskutinėje posmo eilutėje „verkia vaikai,
kad tylu“. Tylos siaubą vaikai junta intui-
tyviai, o ne racionaliai suvokia ar sugeba
paaiškinti. Tokia baugi tylą išsvyro dėl pa-
žeistos pasaulio tvarkos, kurią savo ruožtu
lemia žmones perskiriantis slenkstis. Eilė-
raščio motinai nebūtų taip liūdna, nebūtų
taip baugiai tylu ir neverktų vaikai, jeigu
žmonės visada kartu gyventų, jeigu nebūtų
priversti skirtis, jeigu nebūtų pažeidžiamas
prigimtos bendruomenės vientisumas. Tai
tradicinės archajinio kaimo bendruomenės
vertybės, išgrynintos gyvenimo patirties ir
gilių šeimyniškumo tradicijų. Tokią eilė-
raščio prasmę patvirtina ir autobiografinis
prozos pasakojimas:

Tačiau vieną dieną mums vokiečių buvo liepta
susikrauti visą mantą ir traukti link Vokietijos.
[...]

Kai dabar pagalvoju, juk taip varu evakuojami
turėjome atsidurti Vakaruose, kaip atsitiko
ne vienai šeimai. O ir suaugę tada svarstė, ką
daryti: ar trauktis į Vakarus *su vokiečiu* ar likti
po rusu, kurio klastingos užmačios jau buvo
pažįstamos iš pirmosios okupacijos? Man at-
rodo, kad nugalėjo moterys, kurios imdavo
verkšlenti: kaip čia paliksi gimines, namus,
žemę, senus tėvus, gyvulėlius? Kiek žinau, ro-
dos, niekas iš mano tėviškės kaimų neišvyko į
Vakarus, nors grįžę po evakuacijos dažniausiai
nerasdavo nei trobesių, nei maisto, nei kuo žie-
mai apsirengti (MG, 58)

Tai tik viena iš visų toje kultūroje įma-
nomų slenkščio perskyrimo galimybių, ta-
čiau netekties siaubas, baugi, nejauki tylą,
ašaros ir liūdesys visą laiką yra tas pats.
Kita vertus, ramybės neteikia ir sąmonin-
gas apsisprendimas peržengti slenkstį,

²⁶ Vincent Crapanzano, *Imaginative horizons – an
essay in literary-philosophical anthropology*, The uni-
versity of Chicago Press, 2004, 18.

tiesiogiai, net dramatiškai, suvoktas kitame eilėraštyje: „Kas nors man kojas apkabinkit, kad iš čia / išeiti negalėčiau, neišleiskit – / [...] / Kai paskutinis išeinu nusukdamas akis“ (TNR, 311). Minėto eilėraščio semantika įtraukia ir tokią „savanoriško“ išėjimo situaciją. Savo biografiniuose užrašuose Martinaitis sako:

Kelionė iš savo pasaulio buvo suvokiama kaip prievarta, nelaimė, netektis, svetimybės įsikūšimas į šių žmonių gyvenimą. Grįžęs iš kitur jau būdavo lyg ir ne toks, nesavas. Paserbenty ir aš buvau vienas pirmųjų savo valia visiškai palikęs šį kraštą, į kurį grįžti jau negalėjau ir nebūčiau galėjęs, tapęs *nesavas*. [...] Kažkur giliai pasąmonėj veikia ši jau nieko nebereiškianti trauma [...] (MG, 114)

Prisimenu, kaip skaudėjo tėvams tas mano išėjimas, nors jie ir patys užsimindavo, kad čia likti man būtų sunku (MG, 115)

Įvaizdžių daugiareikšmiškumui, semantiniam jų „tirštumui“ galimybių teikia poezijos artimumas metaforai. Pasitelkus Ricoeurą, galima teigti, kad, tiek metafora, tiek ir poezija niekada nebus galutinai išversta, redukuota, nes poezija nėra tikrovės „pagražinimas“. Anot Ricoeuro, metafora „perteikia naują informaciją, [...] mums pasako ką nors nauja apie tikrovę“²⁷. Lygiai taip pat ir poezija suteikia papildomų duomenų, priartina mus prie subtilių tikrovės lygmenų. Martinaitis *Poezijoje ir žodyje* tai patvirtina: „Tikrovės pažinimas nėra tiesioginis aktas – žiūriu ir matau. Tai yra ir vidinių tikrovės formų pažinimas [...]“ (PIŽ, 90). Metafora kaip tik ir aiškina tas „vidines formas“, kurios leidžia priartėti prie *Kito* patirties.

Martinaičiui svarbus atrodo ir išorinis žvilgsnis, distancija, norint įvertinti, pamatyti „aprašomą“ tikrovę kaip fenomeną ir sugebėti ja stebėtis. Anot jo, išsamus tikrovės pažinimas „neįmanomas be subtilaus išsilavinimo, be žinių, kultūros ir idejinio nusistatymo“ (PIŽ, 90). Būtent tokia ir yra Martinaičio pozicija savo aprašomos kultūrinės bendruomenės atžvilgiu: jis yra ir jos dalis, ir kartu jos kritikas, teisėjas, kaip sako Rimantas Kmita, „tos bendruomenės maištininkas, išsišokėlis“²⁸. Kmita priminė ir vieną pokalbį su poetu Jonu Strielkūnu (kalbino Gražina Ramoškaitė), kuriame jis įvardija to meto poetų santykį su savo prarastais gimtaisiais kaimais:

[M]an atrodo, labai teisingai yra pastebėjęs M. Martinaitis, kad mes rašome ne apie dabartinį kaimą, o apie tą, kuris jau gyvena tik mumyse, pavirtęs mūsų sielos savastimi. Neįsivaizduoju, kad galėčiau parašyti eilėraštį, dieną ar savaitę pabuvojęs kokiam kolūkyje ar gamykloje. Tokių išvykų gali pakakti tik reportažui ar apybraižai (beje, aš įtartinai žiūriu į eiliuotus ar eilių prismaigstytus reportažus). Tačiau, aišku, tenka buvoti kaime ir konkrečiai gimtineje. Štai tada ir prasideda tai, apie ką rašome eilėraščiuose. Iš vienos pusės, tai tas pats kraštas, kurį nuolatos nešiojies savyje, kurį dienąnakt matai atminties akimis, kurio medžius ir akmenis aprašinėji. Iš kitos pusės – tai jau visai kitokia žemė, pasikeitę net peizažai, nekalbant apie žmones, kurių darbai ir rūpesčiai tau jau nebe visada suprantami, kaip ir jiems tavieji svetimi. Net tarmę, kurios tave išmokė motina, girdi tarytum iš šalies, nes į ją visai sugrįžti nebeįmanoma...²⁹

Taigi poetas savo tyrimų lauke yra dalyvaujantis stebėtojas. Martinaičio ir kitų jo kartos poetų atveju tas tyrimų laukas

²⁷ Paul Ricoeur, *Interpretacijos teorija*, Vilnius: Baltos lankos, 2000, 66.

²⁸ Iš asmeninio pokalbio.

²⁹ *Pokalbiai apie poeziją*, kalbėjosi Gražina Ramoškaitė, Vilnius: Vaga, 1984, 117–118.

egzistuoja jau tik atmintyje, neturi jokių apčiuopiamų parametru, išskyrus vieną kitą tėvo drožtą šaukštą ar kirvį, šiaip koki parsivežtą rakandą: „Anksti, net per anksti, nesulaukus „atsiminimų amžiaus“, tėviškė tapo vien prisiminimais, literatūrine vizija. Kada renkamos kultūvės, net šaukštai, tai kaip nepradėsi rinkti žmonių judesių, kalbėjimo būdų, pozų?“³⁰ Tiesa, Martinaitis galiausiai parsivežė ir namą, bet ne „tą tradicinę sanklodą, kur tau buvo viskas paruošta ir reglamentuota nuo gimimo iki mirties“³¹, ne tą kraštovaizdį, kuris neat-siejamas nuo dar vaikystėje išsąmoninto namų, gimtojo kaimo vaizdinio. „Kaip saulei – be lango – šviesti?“, – klausiamo eilėraštyje „Laiptai rugių lauke“ (DL, 48). Atsiplešimas nuo gimtojo kraštovaizdžio ir kartu nuo savos kultūrinės genties pažeidė pasaulio harmoniją, vientisumą. Ši neatitiktis tarp patirtos, išsąmonintos ir esamos, gyvenamos būties (kuri turėtų būti vientisa, nedali) greičiausiai ir lemia Martinaičio kūrybai būdingą paradoksą:

[...]

Sode o sode
balta o balta
obelis man ant rankų
supasi pakirsta.

Supasi pakirsta,
be žiedų – balta.

Sidabrava –
ant rankų nusvirus,
– dar vis gyva,
o jau mirus.
(TPŽ, 158)

³⁰ „Už liepsnojančių durų“, su Marcelijumi Martinaičiu kalbasi literatūros kritikas Stasys Lipskis, *Pergalė*, 1980, Nr. 5, 126.

³¹ *Ten pat*, 128.

Martinaitis jaučia poreikį „tirštai“ aprašyti tą atmintyje *dar vis gyvą, bet jau mirusių* kaimo kultūrinę patirtį ne todėl, kad praeities kaimo gyvenimas būtų savaime vertybė ir siekiamybė (jo poezijoje nemažai dėmesio skiriama kritinei to gyvenimo refleksijai), bet todėl, kad, kaip ir Rotenbergas, Martinaitis jaučia poreikį išsąmoninti, suvokti patirtį, kuri pranoksta asmeninį žmogaus gyvenimą ir kreipiasi į dabarties ir ateities interpretacinę bendruomenę, kurios patirtis, gali būti, vieną dieną ims rezonuoti su perskaityta poezija.

Rezonuojančios reikšmės

Martinaičio antropologinė mimezė apima ne tik vizualų akimirkos geštalą, bet ir intonaciją, toną, sakymo stilių, kuris, kalbant apie archajinę kultūrinę bendruomenę, yra neatsiejamas nuo folkloro. Tautosakos ir literatūros sąveiką tyręs Saulius Žukas, remdamasis daugiausiai rusų mokslininkų formalistų darbais, teigia, kad tautosakinis, kaip ir literatūrinis, pasaulio suvokimo būdas remiasi panašiais simbolizavimo principais, nors simbolių formų prasmės šiose skirtingose „estetinėse sistemose“ nesutampa³². Vienas iš ryškiausių skirtumų yra tas, kad tautosaka naudoja simbolines schemas, o literatūroje simboliškos tampa kaskart naujos, originalios kombinacijos, beje, galinčios cituoti ir nusistovėjusias schemas.

Kalbant apie tų nusistovėjusių schemų citavimą, jų panaudojimą originaliame kūrinyje, pakanka net ir minimalaus akustinio

³² Saulius Žukas, *Tautosaka dabartinėje lietuvių poezijoje*, Vilnius: Vaga, 1983, 66.

ar semantinio sąlyčio, kad priartėtų visas platus tautosakos kontekstas, suponuojantis per amžius išsigryninčius archajinės bendruomenės pasaulėjautos konceptus – galima sakyti filosofines abstrakcijas, išreikštas konkrečiu simboliu pavidalu. Žukas savo knygoje pateikia literatūrologo Vytauto Kubiliaus nurodomas tris pagrindines tautosakos panaudojimo literatūroje pakopas: „stilizacija (dominuoja tautosakos stilius), psichologinė folkloro medžiagos interpretacija (dominuoja individualus autoriaus stilius) ir literatūros mitologizavimas.“³³ Žukas taip pat primena C. Lévi-Straussą ir mitologijos tyrimus, kurie atskleidė, kad abstraktus mąstymas žmogui niekada nebuvo svetimas, kad ir „konkrečiais vaizdais galima abstrakčiai mąstyti (C. Lévi-Straussas tai pavadino *brikloliažu*)“³⁴. Tokia mintimi remiasi ir antropologas V. Crapanzano, teigdamas, kad vaizduotės horizontas visada apsiriboja gyvenamu pasauliu ir patirtimi³⁵.

Liaudies dainoms būdingas paralelizmas, – pabrėžia Žukas, – sujungia du narius: gamtos peizažą ir „žmogiškąjį“ narį. Bendruomenė yra taip susigyvenusi su tautosakišku pasaulėvaizdžiu, kad kartais net ignoruoja to pasaulėvaizdžio sąlygiškumą ir tautosakos vaizdą laiko realistiniu, ypač kai „praleidžiamas „gamtiškasis“ paralelizmo narys ir dainoje „veikia“ tik mergelė bei bernelis. Šio žmogiškojo paralelizmo nario kažkodėl nevadiname simboliu ar metafora, nors gamtiškoji paralelė yra vi-

siškai greta, tiesa, neišsakyta.“³⁶ Žukas remdamasis rusų kalbininko Andriejaus Potebnios darbais, atkreipia dėmesį, kad liaudies daina nėra realistiška šiandienos realizmo prasme, nes visi jos personažai, situacijos ir intrigos yra simboliškos³⁷. Todėl poezijoje pasitelkiama tautosakos stilistika pirmiausiai pritraukia ne dainingas intonacijas ir kontekstus (raudų, karo dainų ir t. t.), bet tą simbolinį pasaulio vaizdavimo būdą, neatsiejamą gamtos ir žmonių paralelizmą, situacijų ir personažų schemiškumą. Martinaičio poezijoje toks tautosakos simbolių schemų ir individualios minties persidengimas yra išraiškingas kultūros interpretavimo, jos „tirštojo aprašymo“ būdas. Todėl akivaizdžiai tautosakiški Martinaičio eilėraščių „siužetai“ ir personažai, viena vertus, yra autentiškos antropologinės vaizduotės artefaktai, interpretuoti kaip etninės kultūros mikrotekstai, kita vertus, jie implikuoja tautosakos išgrynintas simbolines reikšmes, santykių schemas, kurios rezonuoja su individualia poeto kaip antropologo patirtimi.

Dainingos Martinaičio eilėraščių intonacijos, lietuvių tautosakai būdingi deminutyvai („savo saulę jau uždirbot, / baltieji žmoneliai / [...] / kur ta mano paskutinė / saulelė raudona?“ , SG, 107; „išjojo brolelis / į mėnesį“, DL, 65), spalvų simbolika („aš neturiu / baltų žirgų“; „baltų tėvų / balti vargai“ – SG, 90), „gamtiško“ ir „žmogiško“ narių paralelė („Saulė – pro debesį, / motina – pro langą“, SG, 96), tradicinių folklorinių siužetų užuominos (*brolelis*

³³ Žukas, 75.

³⁴ *Ten pat.*, 67.

³⁵ V. Crapanzano, 14.

³⁶ Žukas, 66.

³⁷ *Ten pat.*

pasibalnoja žirgą ir išjoja; žiūrėjimas pro langą, motinos laukimas, rauda ir pan.) yra tie dviejų atskirų estetinių sistemų sąlyčio taškai, pritraukiantys ir savus vienas su kitu rezonuojančius kontekstus: erdvės ir kraštovaizdžio poetiką; tradicinę patriar-chalinę bendruomenės sanklodą; gamtos ir žmogaus paralelę; skausmo, netekties patirtį ir pan.

Martinaitis, rašydamas apie „Medinį lietuvių epą“, konkrečiai apie medinę Rū-pintojėlio skulptūrą ir jos plastines variacijas, pabrėžė jos „nesugadinamumą“:

[F]igūrą galima didinti arba mažinti, įkelti į stogastulpį ar koplytėlę, polichromuoti arba palikti medienos faktūrą, stebėti iš toli arba iš arti. Rūpintojėliai išraiškingi net ir tada, kai drožėjas neturi didesnių gabumų arba yra neįgudęs valdyti įrankio. Žodžiu, blogai padaryti figūrą beveik neįmanoma, nes pats vaizdinys kultūroje ir vaizduotėje, o ne jo medžiaginėje išraiškoje yra savaip tobulas, panašiai kaip pasakų, dainų veikėjai ar sakmių mitinės būtybės niekaip „nesugadinami“, ką apie jas kalbėtum ar kaip vaizduotum (LSK, 57)

Tai yra esminė tautosakinės (ir apskri-tai) mimezės savybė: tautosakinių motyvų (intonacijų, siužetų, įvaizdžių, simbolinio vaizdavimo) neįmanoma „sugadinti“. Juos galima varijuoti kaip nori, kaip intuityviai jauti, ir jie nepraras savo simboliškumo, visada siesis su archetipiniu kultūros klo-du. Martinaičio poezijoje folkloro motyvai yra naudojami visais Vytauto Kubiliaus išskirtais būdais (stilizacija, psichologinė interpretacija ir mitologizavimas), tačiau visais atvejais išlaikomas autentiškas *auto-rius* balsas, o tautosakos simboliškumas tik sustiprina individualų liudijimą:

Ant rudenio
laukų juodų
aš neturiu
baltų žirgų.

Ant tų laukų
baltų seniai
jau sudegė
mano namai

ir kamanos –
su jom žirgai,
baltų tėvų
balti vargai.

(SG, 90)

Iš tautosakos perimtas tikslus rimavi-mas („Antano Vienžindžio rauda“, ATŠŠ, 116; „Žemaičių plentas“, TPŽ, 182) arba kaip tik, atvirkščiai, nerimuota paskutinė posmo eilutė, palyginti negausus žody-nas, išskirtinai – stilizuotai – susijęs su šnekamąja, buitine, patirties kalba, kuri Martinaičio poezijoje yra ir savos genties liudijimas, rezonuojantis su liaudies dainų simbolizmu:

Savo saulę jau uždirbot,
baltieji žmoneliai.
Verkdami mane sutiksit
po dangum raudonu.

Ugnį glostysiu – dar šilta,
pro langus žiūrėsiu:
kur ta mano – paskutinė
saulelė raudona?

Ten kelių keliai kryžiuosis,
bus nuplauti slenksčiai,
ir beržais bus apakaišytas
juodas rankų vargas.
(ATŠŠ, 107)

Martinaičio santykis su praeities kaimo kultūra yra skausmingas, ir neįmanoma apsimesti, kad žiojinčias tuštumas būtų

galima užpildyti simuliakriniais tautinės kultūros atributais: „Menki atramos taškai visos tos etnografijos, senukai, romantiška agrarinės kultūros simbolika, kuri puikiai tinka sudaryti išpūdžiui, kad jokių problemų nėra, kad su naujovėm puikiai susigyveno tai, „kas buvo geriausio praeityje“, – be skausmo, be moralinių nuostolių.“³⁸ Martinaičiui svarbi patirties refleksija, interpretacija, o ne automatiškas tradicionalizmas kaip savaiminė vertybė. Poezija persmelkta skausmingo ilgesio ir kartu suvokimo, kad kaimas uždusintų gyvenimą. Neatitikimas tarp prigimties, pašaukimo ir gyvenimo („Niekur nepabėgsi nuo keisto jausmo: prigimtim esi su senu, protu – su nauju“³⁹) pažadina kitokias kultūros ženklų reikšmes nei literatūroje įprastą praeities idealizavimą. Akivaizdi Martinaičio pastanga suvokti, įsisąmoninti praeitį ir per ją atpažinti save dabartyje:

[...]

Mano mirtinga žemė
švelniai alsavo į veidą.
Aš iš džiaugsmo verkiau,
kad šią naktį suvokiau tai,
ko niekad nebuvo
ir niekad, ir niekad nebus,
o kad gyvas –
tik tiek teturiu.

[...]

(„Rasos naktis, TPŽ, 157)

Apibendrintai kalbant, Martinaičio poezijos pasaulėvaizdis yra pažymėtas netekties, praradimo, neturėjimo ženklu: „Neturiu kuo atsisteist / šitokiai vasaros nakčiai: / nepripjoviau jai šieno, / į obelį neįkabinau dalgio, / net langas, atvertas į mėnesieną –

/ ne mano.“ (TNR, 305); arba: „Norėčiau turėti langą, / pro kurį matyčiau rugius“ (TNR, 304); taip pat: „Neturiu neturiu aš akių / žiūrėti į tamsą, / ir kalbos / kalbos neturiu / prakalbinti melą ir užmarštį.“ (TPŽ, 179) Būties nepilnatvę, metafizinį trūkumą, stygių poezijoje lemia Martinaičio išgyventas namų praradimas, paveldėtos bendruomenės sunaikinimas, skaudus neteisybės jausmas (politinė prievarta, apgaulė, naujo gyvenimo sterilumas, šaltumas, nepatikimumas, žodžio nesilaikymas):

Mano uždirbtam dangui
man liūdna ir nesmagu.

Šventadienių ten neturiu,
gaisruojančių ežerų.

Visa, kas mano – ne man,
ne mano laukai ir namai.

Visa, ką rankoj laikau,
priimdamas – atsisakau.

Ir dvelkia nuo saulės šalčiu, –
ji teka iš rankų tuščių.

(ATŠŠ, 126)

Iškalbingas yra Martinaičio epitetiškai vartojamas įvardis „mano“. Tai ne vien nuoroda į daiktų priklausymo santykius, bet semantiškai daug sodresnė kultūrinė referencija. „Mano“ yra vienaskaitinė įprasto, „paveldėto“ epiteto *mūsų*, suponuojančio bendruomenę, gentį, kurios jau nebėra (todėl *mūsų* virto į *mano*), forma. Kaip poetas liudija savo prisiminimuose, kalbant apie tada supusį pasaulį, žemę, įvardis *mūsų* reiškė intymų, beveik kūnišką ryšį: *mūsų* žeme tapdavo tik ta, kurią savo rankomis žmonės įdirbdavo, tarsi prisijaukindavo, dėl to ji buvo brangi – pats tvirčiausias žmonių viso gyvenimo pagrins-

³⁸ „Už liepsnojančių durų“, 128.

³⁹ *Ten pat*.

das (Martinaičio krašte gyvenimu ir buvo vadinamos sodybos, ūkiai – MG, 18):

Tėvas po darbo, šventomis dienomis žiūrėdamas pro langą, apeidamas laukus ar atsirėmęs į vartelius, sakydavo panašiai kaip Juras Tarutis iš P. Svirkos „Žemės maitintojos“: *Žiūrėk, motin, mūsų žemė*. Dar vaikas patyriau jos derlumą kasdamas ravėdamas, talkindamas tėvams šienapjūtėje ar rugiapjūtėje. Ta mūsų visa žemė buvo perleista per tėvų ir mano rankas, ją ravint, purenant, sodinant.

Paskui sovietų subendrinta ji pasidarė nebe *mūsų*. Numelioruota, išversta traktorių, prigirdyta chemikalų pakeitė savo spalvą, suaušo, tapo kieta nors kirviu kirsk (MG, 19).

Autentiška įvardžio *mano/mūsų* ir *žemės* reikšmė iš gyvenimo persikėlė ir į poeziją – pirmiausiai į poeziją: „Tu mano žemdirbe dvasia, / pūslėtų rankų varguose“ (ATŠŠ, 89). Žemė yra vienas iš archajinio žmogaus pojūčių šalia regos, klausos, lytėjimo, net dvasinio jausmo, intuicijos:

Jei man širdį išims –
svetimos neįdėk:
ten, kur ji buvo,
saują žemių įberk,
kad girdėčiau,
kaip kalas gyvybė.

(„Jeigu akis man išplėš“, ATŠŠ, 93)

Martinaitis savo *biografiniuose užrašuose* prisimena, kaip per karą būdamas vaikas priglausdavo ausį prie žemės ar sukasto kelio ir klausydavo, ar nesiartina kokia nelaimė, neatidunda fronto tanketės ar džipai.

Poezijoje žemės įvaizdis yra sugėręs ne tik žmonių darbo prakaitą, rankų šilumą, bet ir visą archajinės (ne vien agrarinės) kultūros tradiciją: „Guli žemėj Donelaitis / tarp senų kardų ir būrų / [...] / Donelaitis būro saujoj / laiko žemę po žeme...“ (DL,

14). Donelaitiška pasaulėjauta, nuolankaus žmogaus gyvenimą įrašanti į gamtos, žemės tvarką ir ritmą, sutampa su Martinaičio patirtimi, o poezijoje aktualizuoja veik nepakitusias tradicinės natūrinės bendruomenės reikšmes, kurių pastovumas teikia žmogaus gyvenimui tikrumo, saugumo jausmą, ramybę, kad viskas bus taip, kaip anksčiau, kaip „turi būti“:

Vakar ir visados
virš žydinčios gluosnio lazdos,
virš upių ir pievų spalvos,
virš medžių, sodybų, kalbos...

Virš kelio, kur guli akmuo,
virš sugrįžimo namo,
vakar ir visados,
vakar ir visados...

<...>

(SG, 45)

Kita gyvenimo tvarkos ir ramybės sąlyga – tai vienybės su gamta, su žeme jutimas, saulės kalbos mokėjimas („Riedėk, riedėk, saule, / visad smagi ir laiminga / ir suprantama visiems / kaip kalba“ – TPŽ, 163). Martinaičio liudijamame pasaulėvaizdyje žmogus nėra hierarchiškai aukštesnis už gamtą, nėra gamtos valdovas. Savo praktiškai įdirbama žemė nėra tos žemės pavergimas, bet kaip tik klusnus nusilenkimas jai, kuri iš savo (iš Dievo) malonės duoda vaisių. Žmogus derlių susirenka ne kaip jam savaiame priklausančias gėrybes, bet kaip dovanas (todėl poemoje „Šienapjūtė“ vaizduojami du *kaimiečiai žemaičiai* taip piktinasi ir nesupranta iš miesto atvažiausio sovietinės valdžios prievaizdo Kaspučio, kuris ūkininkams vis kartoja: „Nu, švelisj, davaijte! / Kiekvienas darbas turi teikti džiaugsmą! / [...] / Mes iš gamtos ne-

lauksime malonių! / Mes patys turime jas pasiimti! Patys!“ (GR, 386–387). Archa-jiniame pasaulėvaizdyje žmogus, kaip ir avelė, mažiausia boružė, priklauso vientisai gyvybės visatai, todėl ne gėlės lenkia galvas ten, kur žmogus žengia, bet priešingai – žolė laisvai gali praaugti ir visiškai uždengti žmogų, užmarštin nugramzdinti jo vardą: „Ir žolės peraugs mane / lyg pievoje paliktą laikraštį. / [...] / Kaip lengva užmiršti mane, / šitaip gulintį / išmestom rankom!“ („Sekmadienio baladė“, DL, 28). Tokia gamtos galia prieš žmogų mena romantizmo tradiciją, kurios temas Martinaičio poezijoje yra išgirdusi Viktorija Daujotytė. Anot jos, „*Legenda, vienišumas, daina* irgi priklauso romantiniams atpažinimo ženklams. Poetui yra artimas ir liaudiškasis, baladiškasis romantizmas, atgaivintas karo ir pokario dainų „atminčių“ (pvz., „Sena daina“).“⁴⁰

Archajinis kaimas taip pat neatsiejamas nuo daiktų: to kaimo prisiminimai yra tokie buitiški, koks buitinis, daiktiškas buvo tos kultūrinės bendruomenės žmonių gyvenimas. Daiktų kūniškumas riboja ir filosofinę-religinę tos bendruomenės vaizduotę:

Ryšys su daiktais būdavo savaip filosofinis, juk filosofuojama ir mąstoma ne vien žodžiais, bet ir daiktais, nes jie – savotiški amžinybės ir laiko tvarumo ženklai. Juk įnagis, pastatas, apyvokos daiktas turėdavo įveikti laiką, o tai dabar mums ne visai suprantama ir primityvu. Ar čia nesama šiočio tokio ryšio su Egipto faraonų piramidėmis, kurios būdavo kimšte prikimštos įvairiausių mirusiojo daiktų, kaip laido, užtikrinančio jų amžinąjį pomirtinį gy-

venimą. Per daiktus ir su daiktais vykdavo komunikacija tarp gyvųjų ir mirusiųjų ar net su dievais (MG, 149).

Iškalbingas Martinaičio vienas iš vėlesniųjų eilėraščių pavadinimas „Rūšiuoju prisiminimus“, eilėraštyje subjektas juos varto, dėlioja, stumdo kaip daiktus, spėliodamas, ar dar jų priteiks, ar jau galima išmesti: „Štai šių turbūt niekam daugiau neprireiks. / Ir šitų. Jų vaizdas neryškus. / Spalvos išbluko, todėl neįmanomos kopijos.“ (Atr, 463). Panašiai, kaip su tokiais daiktais, elgiamasi su visais namų, gimto kaimo, kurių jau nebėra, prisiminimais:

Gimtieji namai, važiuosim į Vilnių –
[...]

Laikas mano namai, –
pasiimkite stogą ir langus,
į rietimą susukite taką –
paskutiniai man bus marškiniai.
[...]

Gimtieji namai, pasiimkite skrynią,
sudėkit į ją mūsų vargo atodūsius,
mūsų raudas ir mūsų giesmes,
nuo karo, bado, ugnies ir maro.

Atsargiai suvyniokit į staltiesę
Serbentą, Kalnųjų kalvas, kad nesudužtų jų
vaizdas.
[...]

(GR, 345)

Prisiminimai įsismelkę į gimtą krašto vaizdą, suaugę su jame stovėjusiais namais, bažnyčia, dvaru, net vieškeliu einančiomis žmonių figūromis. Atrodo, kad praeities gyvenimas, kažkada buvęs gyvas ir vis dar palaikantis eilėraščių subjekto gyvybę, pats pagaliau „atidavė dvasią“ – liko tik pamažu yrantis kūnas, kaip tie tėvo pagaminti seni meistravimo įrankiai, visokie įnagiai, kurių vis mažėja. Prisiminimus jis dėlioja kaip

⁴⁰ Viktorija Daujotytė, *Lyrikos būtis*, Vilnius: Vaga, 1987, 208.

dekoracijas ir drožinius, bando sukurti, atgaivinti įtikinamas praėjusio gyvenimo scenas, kurias tarytum legitimuoja būtent tautosakos simbolinis lygmuo. Sukurti poetiniai eskizai yra kaip skulptūros, liaudies meno drožiniai – statiški, nelankstūs:

Ateis sekmadienis
ir paukščiai skris
sparnais nemojuodami.
Veidai lyg bus apšviesti.
(ATŠŠ, 130)

Arba:

Virš Kalnujų bažnytėlės
eina saulė priešais vėją –
vis ant vietos.

(„Rauda prie Davainio Silvestraičio tvenkinio“, TPŽ, 171)

Poetiniai personažai yra ne dinamiški, bet eilėraščio „siužete“ dalyvauja visu savo būdingiausių savybių korpusu, kaip nelanksčios medinės lėlės ar skulptūros:

O jūs ten, bobos varnos – ant tvorų,
gūžius atstačiusios,
kas klaupsis prie ugnies, apskalbs ir lopys?
Kalbas visokias kalbate, o karvės
nemelžtos nuo Varnių ligi Europos.

(„Pamokymai, rogėmis važiuojant pro Varnius“, ATŠŠ, 118)

Tačiau net ir stokodami lankstumo, dinamikos poetiniai įvaizdžiai, kaip tie mediniai drožiniai, yra pakankamai išraiškingi, kad perteiktų žinią, papasakotų istoriją. Pirminis antropologinis impulsas (bandymas suvokti, „kas čia apskritai nutiko“ (MG, 77), Geertzas sakytų: „kas, po velnių, čia dedasi?“) Martinaičio poezijoje mimetiškai išsiliejo kaip „Medinio lietuvių epo“ apmatai, vėliau išplėtoti esė romane *Laiškai Sabos karalienei*:

Rodos, kad čia susirinko visa medinė tauta, persirengusi pranašų, šventųjų bei kankinių

drabužiais, ir laukia tik ženklo – ir prakalbės, sujudės... Panašų išpūdį daro didieji epiniai veikalai, kuriuose tarsi susirenka to paties laiko tipai, herojai, panašiai kaip „Iliadoje“, „Dieviškojoje komedijoje“, „Fauste“, mūsų „Metuose“. Gal medyje ir yra tas vis nesurandamas lietuviškas epas, gal medyje ir yra išreikšta mūsų epinė mąstysena? (LSK, 15)

Martinaitis savo esė medžio meistrystę, dievdirbystę, visus dievukus, šventųjų skulptūrėles aiškina kaip kultūroje galiojančių reikšmių įkūnijimą, epifaniją, simbolį – genties pranešimą mums: „Ką nori mums pasakyti ši keista bendruomenė?“ (LSK, 16). Poetas pažymi, kad skulptūros beveik visada yra panašios į savo autorių, meistrą – jei ne iš karto, tai juos suvienodina laikas, lietūs, kerpės, medžio įtrūkiai nelyginant raukšlės žmogaus veide:

Gamta tarsi veikė ta pačia kryptimi: dūlėdami šventukai neprarado savo artimumo tų žmonių galvojimui, jų pasaulėjautai, darėsi tipiškesni, išraiškingesni, psichologiškai tikslesni. Panašiai ir liaudies daina, išskridusi iš vieno lūpų, gludindavosi ir gražėdavo vėjuose... (LSK, 17)

Būdingą archajinio kaimo patirties ir savo tėvo prisiminimo interpretaciją Martinaitis pateikia eilėraštyje „Prisiminimas (Tėvas)“ (TNR, 307):

Kirsiu miške medį,
išsidrošiu sau tėvą,
atsupsiu kvėpavimą,
koplytėlėj šventieji
išgiedos jam Izidoriaus vardą –
ir taip išauginsiu jį
iš mažo medinio Izidoriaus.
Paskui jam išdrošiu vežimą,
prie vežimo – šunelį,
rytą išdrošiu,
kad būtų arkliai pakinkyti,
akis jam gražiai išrašysiu,

kad būtų šviesu,
kad rytas vis auštų ir auštų
ir kad iš po kojų arkliais
paukštis ankstyvas pakiltų,
džiaugsmingai suklikęs gyvenimą.

Natūrinio kaimo žmogus, nepaisant to, kad, kaip ir Donelaičio poemos *herojai*, visą laiką stovi Dievo akivaizdoje, gyvenimą susikuria pats, savo rankomis jį tveria: drožia, meistruoja, gali pasigaminti ne tik vežimą, bet ir šunelį, rytą, pakinkytus arklius, akis gali gražiai išsidrožinėti, „kad būtų šviesu, / kad rytas vis auštų ir auštų“. Archajinio žmogaus darba su pasauliu priklauso ne nuo gyvenimo lengvumo, bet nuo „akių gražumo“: kokios akys – taip jos ir mato. Martinaitis savo knygoje *Mes gyvenome* ne vienoje vietoje svarsto, kaip, kodėl tie kaimo žmonės, patyrę siaubingas karo negandas, jiems virš galvų šaudant ugnies lėktuvams, sugeba dainuoti arba juoktis, nesiskųsti, Martinaitis stebisi, kad sunkiausiai nelaisvės metais, partizaninio karo metu, ypač suklestėjo romantinė merginimo kultūra, romansai.

Minėtame eilėraštyje svarbu tai, kad eilėraščio subjektas ketina kirsti medį ir išsidrožti sau tėvą. Vadinas, žmogus elementariomis priemonėmis gali pasigaminti būtiniausių dalykų, tai, ko gyvybiškai kiekvienam reikia. Tėvas žmogui yra storoji gyvenimo medžio šaka, einanti iš kamieno – jį *išsidrožti* reikia pirmiausiai, nes jis užtikrina žmogaus priklausymą giminei, genčiai, kuri, savo ruožtu „būdavo ir savotiškas bendruomeninis atrankos, žmogaus vertinimo bei jo orumo saugojimo būdas, kartais gana negailestingas, kaip sakysime, tiems vargšams „benkartukams“, neturin-

tiems tėvo ar net ir *švento vardo*“ (MG, 77–78).

Ypač svarbi yra medžio reikšmė tradicinei lietuvių pasaulėjautai: Martinaitis pabrėžia senųjų lietuvių medžio garbinimą, gyvenimo medžio reikšmę, jos įtraukimą ne tik į liaudies dainas, tautosaką, bet ir į vizualiąją ornamentiką. Poetui reikšminga atrodo, kad „mūsų meistrai mieliau naudojo medį, o ne akmenį, metalą ar keramiką, nes „jame tikriausiai reiškesi paveldėta baltų amžinybės samprata, siejama su šventomis giraitėmis, alkais“ (LSK, 17). Dievdirbiai savo amate asimiliavo ir senąjį lietuvių tikėjimą, ir krikščioniškąsias vertybes, ir savo gyvenimos modelius, pasaulėjautos ypatybes:

Taigi medinę skulptūrą turėtume suvokti ne vien kaip kanoniškus tikėjimo simbolius, bet ir kaip žmonių galvojimą, susijusį su gyvenimu, patriarchalinės šeimos sankloda, kaip transformuotą jų nusistatymą dangaus, žemės ir gamtos reiškinių atžvilgiu. O juk neatsitiktinai dalis kanoniškųjų tikėjimo siužetų tapo ir tautosakos savastimi. Tai reiškė, kad juos visame plote pasisavino valstiečių kultūra.

Tokiame kontekste šventojo figūra suvokiama ne vien kaip tikėjimo, bet ir kaip tradicinės kultūros vaizdinys, veikiantis žmonių elgesį, skatinantis išreikšti savo ryšį su praeitimi (sakraliniai statiniai kapinėse), šeima (Šventosios Šeimos motyvai), pasaulio kūrimo aktu (LSK, 21)

Taigi Martinaičio paveldėtas kultūrinės bendruomenės pasaulėvaizdis jo eilėraščiuose paliudijamas ne vien tiesiogiai su autoriaus biografija susijusiais įvaizdžiais (*Kalnujai, Serbenta, Davainis-Silvestraitis, Palendrės*) ir perimta tautosakos tradicija. Jeigu eilėraščiuose lyrinis subjektas pasitelkia tokias tiesiogines nuorodas, va-

dinasi, esama ir bendrinio patirties žodyno. Eilėraščio semantiką kuriantys poetiniai įvaizdžiai, tropai ir konkrečioje kultūroje cirkuliuojančios reikšmės: folkloro, mito diskursas, tam tikros kultūros simbolika, panašioms pasaulėjautoms (pvz., Donelaičio, Valančiaus, kt.) reikšmingi agrarinės kultūros ženklai – sukuria tokį prasminį lauką, kuris įtraukdamas konkretų istorinį kontekstą (šiuo atveju galima kalbėti apie Martinaičio patirtą Antrojo pasaulinio karo siaubą, iš arti matytą mirtį ir biografiniuose užrašuose papasakotą gyvenimą) suteikia apie jį emocinės informacijos. O tai jau yra „reikšmės perteklius“, kaip pasakytų Ricoeuras, pridėtinė „tirštojo“ tikrovės aprašymo, kaip ir visos poezijos, vertė.

Balso teisė

Antropologija siekia išgirsti autentiškus „čiabuvio“, tai yra konkrečios kultūros atstovo, atsakymus. Kiekvienam suteikdama balso teisę antropologija plečia pasakomumo galimybę. O menas, fikcija plečia pasakomumo funkciją – pasakymo būdų įvairovę. Dviprasmė Martinaičio pozicija, jo poezijos *polifoniškumas*, daugybei poetinių personažų suteikta balso teisė, ir kartu išlaikytas, pagal Bachtiną, *autorius balsas*⁴¹ kaip kritinė distancija tarp mo-

dernaus recipiento ir „čiabuvių“, leidžia į Martinaitį pažvelgti kaip į *antropologinės poezijos* kūrėją, o jo poeziją išbandyti kaip autentišką antropologijos metodą.

Kaip minėta, antropologinė poezija suponuoja autoriaus kaip dalyvaujančio stebėtojo poziciją, todėl *autorius balsas* visada bus antropologiškai angažuotas, kryps į *Kito* patirtį. Tačiau ne kaip siekis pristatyti *Kitą* kaip objektą, bet išplėsti savo sąmonę, kad joje natūraliai išikurtų *Kitas* tarsi veidrodis – tiksliau, kaip tam sintas stiklas, pro kurį matome *Kitą*, bet kartu – ir jame atsispindintį savo atvaizdą. Tokia nuostata remiasi antropologinė poetika, anot Speičytės, siekianti „suderinti skirtingas (modernaus kultūros tyrėjo ir archajinės bendruomenės asmenų) tapatybes individualaus (t. y. poetinio) atsako būdu“⁴². Martinaičio poezijoje balso teisė suteikiama poetiniams personažams, kurie nėra tiesioginiai biografinių žmonių, kuriuos autorius prisimena, atitikmenys, bet yra tų archajinio gyvenimo formų interpretacija, kaip pasakytų Jamesas Cliffordas, – „melas, sakantis tiesą“.

Legendiniais tapę eilėraščių *herojai*: žuvusio sūnaus pirštine adanti motina, prie motinos kapo raudantis Justinas, Kvailutė Onulė, Sigutė, Kvaiša Juzas, Žuvelis Žvejys, Severiutė, Senas Smuikininkas ir Kukutis, be to, kad, kaip pažymi Žukas, rezonuoja su konkrečiomis stebuklinėmis pasakomis arba koku nors kitu aspektu

⁴¹ Neatsitiktinai pasitelkiamos Bachtino sąvokos, nurodančios dialoginę pasakojimo, literatūros kūrinio, kuriame visada susitinka *autorius* ir *herojus*, situaciją. Bachtinas ypač jautriai pastebėjo tariamo (parinkto) žodžio sąskambius, kurių kiekvienas atstovauja skirtingam balsui, skirtingai sąmonei. Kitaip tariant, pasirinkta pasakojimo forma, t. y. stilius, *intonacija*, reprezentuoja autoriaus požiūrį į pasaulį, jo vertinimą, nors tas pats žodis, išstartas herojaus lūpomis, gali turėti priešingą reikšmę. Taigi žodis gali būti *daugiabalsis*, kai kiekvienas atbalsis priklauso kitai sąmonei, kitam vertybiniam

centrui (Bachtinas, *Autorius ir herojus*, 2002, 95). Žodis yra persmelktas prasmių, nulemtas sakymo situacijos ir niekada nėra neutralus. Savarankiški balsai kalba už save, ir tai yra pati korektiškiausia etinė ir antropologinė nuostata.

⁴² Iš asmeninio pokalbio.

siejasi su folkloro tradicija (pvz., trečiojo brolio statusu)⁴³, yra tarsi tradicinės kaimo genties metonimai, išryškinantys būdingiausias tų žmonių savybes, jų pasaulėžiūros branduolį – naivumą, patiklumą, pasaulio ribotumą ir dėlto jų ypatingą jautrumą aplinkai: Onulė verkia prie tako raudono siūlo iš vaikiškos kojinės, nes jai gaila to siūlo, gaila *vyturio lizdo, į kūdrą įkritusios bitės* ir *smėlyje vaiko pėdos* (SG, 62); Sigutė patikliai per dienas žiūri į vandenį, rizikuodama viską užmiršti, nepareiti namo (SG, 63); Žuvelis Žvejys (SG, 69) pragmatiškai tvarko savo gyvenimą: eina į miestelį parduoti žuvies, už gautus pinigus perka velveto kepurę, o už likusius – alaus. Bet ne mažiau gyvenime jam svarbi estetika: galvoja apie lanksčią katę jam primenančią mergaitę; išsirenka ne bet kokią velveto kepurę, bet „su snapeliu ir saga“; uždainuoja ir net susigraudina „gailėdamas baisiai savęs, / dainuojančio šitaip gražiai“. Visi šie bruožai apibūdina tradicinį kaimo žmogų, jo pasaulėjautą, vertybes.

Martinaitis suteikia balsą savo poetiniams personažams, kurie, kaip minėta, labiau panašėja ne į gyvus žmones, bet į liaudies meno drožinius ar primityvius piešinius – neproporcingais kūnais, su išryškintomis detalėmis ir neadekvačiais jų santykiais: „Eina per lietų kuprelis, – / lyg paukštis, / didelę galvą įtraukęs / į juodus sparnus“ (110) arba: „Tokia daina, kad užsimerkia / dainuodami lyg mirdami“ (TPŽ, 185) – žmonės palyginami su kitokios būties formomis: būtent su sustingusiais drožiniais, užfiksavusiais vieną ypatingą

bruožą (*užsimerkia lyg mirdami*), arba su paukščiais – kita gyvosios gamtos rūšimi, kuri tarsi niekuo nesiskiria nuo žmogiškos būties, nes lygiai taip pat priklauso tai pačiai gyvybės visatai.

Apie žmones kaip liaudies meno dirbinius, išsiritusius, išskaptuotus, išdrožtus iš etninės kaimo kultūrinės bendruomenės, skatina galvoti pasikartojantys drožinių, dievdirbystės, raižybos, piešinių įvaizdžiai: „Lazda liepine / parašys mane smėly / peiliais išpjaustys šaukštuos. / Išdegins mane / ant skrynios, / išdroš lazdoje.“ (SG, 57). Taip pat:

Buvo gražiai nupaišytos langinės
ir išraižyti žirgai.
Tekėjo mergaitė – kaip rytą
pateka saulė“

(„Nežinoma daina“, TPŽ, 170).

Arba:

[...]
Ir tėvas ėmė statyt trobą
Su močiute, stovinčia asloj,
su senelio kosėjimo seklyčioj
ir dirbti visokius darbus –
vis su mano akim.

Paskui tašė suolus,
apsėstus žmonių,
stalui lentas obliavo
vis su motina,
plaunančia stalą –
(TPŽ, 138).

Herojų-drožinių kūno epitetai dažniausiai nusako dvasines jų savybes, apibūdina žmonių mentalitetą, santykį su pasauliu: „Tu paukšti, paukšti, tu žmogeli mažas, / tik būk kantrus ir lauk, berašti tu“ (ATŠŠ, 118); arba: „– Vaikeli, paukščio širdy / yra labai maži žmonės. / [...] / Kartais jie verkia / prie savo mažyčių stalų. / [...] / Vaike-

⁴³ Žukas, 175.

li, / tie žmonės labai jau maži: / jei dar nors kiek sumažėtų, / tai jų visiškai ir nebūtų“ (ATŠŠ, 124). Epitetas „mažas“, implikuojantis ir netobulumo, pažeistumo, menkumo, paprastumo semantiką, metonimiškai apibūdina visą į gamtos ir kosmoso tvarką nuolankiai įsirašantį žmogaus gyvenimą: „Tai maži žmonių gyvenimai / priplakti lietaus prie žemės.“ (TPŽ, 171) Kita vertus, tokios poetinių personažų savybės, kaip ir trečiojo brolio luošumas arba kvailumas stebuklinėse pasakose, sakralinėje srityje yra konvertuojamos į dvasinį gėrį, išmintį, tai yra kūno mažumas suponuoja dvasios didybę, gerumą, jautrumą ir pan. (pvz., „Kvailutės Onulės rauda“, SG, 62).

Lyrinis subjektas (savarankiškai arba tapatindamasis su koku nors personažu, pvz., Žveju Žuveliu ar ypač Kukučiu) kalba, jaučia pasaulį ir vertę matuoja vien tik-tai daiktiškais, kūniškais, buitinais įvaizdžiais, nes daiktai archajinėje bendruomenėje, kaip minėta, buvę tarsi savarankiškų abstrakčių kultūros reikšmių įkūnijimai, simboliniai pavidalai, gyvenę ir gyvenantys, kaip sako Martinaitis, „kažkokį savo nepriklausomą, o kartais ir nesuprantamą gyvenimą“ (MG, 142). Neatsitiktinis atrodo ir būties-buities sąskambis, nes kaimo bendruomenės gyvenimą riboja konkretūs daiktai ir darbai:

Koks aš nereikalingas
dideliam vasaros dangui:
nesu padaręs net liepto –
todėl neturiu ko galvot,
pasirėmęs turėklų,
ir neturiu dėl ko atsidust
tokią aukštą vasaros naktį.
(TNR, 305)

Arba:

Kur ugnies nupirksi kirviui,

ką, Kukuti, malsi žiemą?
Kur grandinę gausi karvei,
kad prie jos priristum žemę?
(KB, 200)

Toks kalbos „daiktiškumas“ tiesiogiai kreipia mintį link archajinio kaimo žmonių vaizduotės horizonto, kuris riboja jų pasaulį, susijusį su gyvenama teritorija, jos kraštovaizdžiu, kasdieniais darbais, daiktais ir net panašaus daiktinio pavidalo sakralumo ženklais:

Kur dėsime išniekintą dangų?
Jisai suglamžytas ir numestas
Ant rudens alyvuotų laukų,
[...]
(GR, 372)

Ypač daiktiškas, figūriškas, kūniškas šventųjų ir šventenybių kultas atsiskleidžia eilėraštyje „Prisiminimas (Paserbenty giedant mojavas)“:

Tikiu kvepiantį Dievą
iš tavo maldaknygės
iškritusiam paveikslėly.
[...]
Tikiu tėvą ir motiną
Šventosios Šeimynos paveiksle,
pasmilkytus žolelėm.
(Atr, 507)

Ne mažiau nei daiktai, buitis, archajinės kultūrinės bendruomenės vaizduotė veikia ir kultūrinis *Kitas*. Poemoje „Šienapjūtė“ (GR, 382–392) pateikiama kaimo vyrų reakcija į *kitą, kitokį*, kuris, kaip paaiškinama įžangoje, yra autorius:

[...]
šnairavo į mane. Po to ūsočius
mažam, pageltusiam kaip žebenktis kaimy-
nui
parodė akimis:
– per pačią šienapjūtę!
Per patį šieną – skaito!
– Tas barzdukas?

– Tik pažiūrėk – gal meldžias? Panašu, kad giesmės...
 [...]
 – Kai sienas pūva! Skaitydamas
 Juk nieko nepadirbsi! Žė, ne mūsų raidės!
 – Tikrai, ir pats nemūsiškas. Gal iš Maskvos jis
 Arba Amerikos? Tokia daili barzdikė –
 lyg prezidento kad ant dolerio...
 – Išsigalvoji!
 Ko iš Amerikos važiuotų į Rietavą
 per pačią sienapjūtę!? Ką čia veikti,
 kada kiekvienas užsiėmęs savo darbu!
 [...]
 Jis tyčia skaito! Tyčia! Nori mus paerzinti!
 Matai, kaip žmones erzina tas skaitymas!..
 Kad siausčiau jam priėjęs!..

Martinaitis, kaip autorius, žvelgia tarsi dvigubu žvilgsniu: viena vertus, jis užrašo „čiabuvių“ požiūrį, fiksuoja jiems prasme kuriančius dalykus, vertes, pateikia *Kito* aprašymą „čiabuvių“ akimis; kita vertus, juntama aiški distancija, *autorius* požiūrio skirtingumas, lyrinis subjektas kaip dalyvaujantis stebėtojas, aprašydamas „čiabuvių“ požiūrį į jį, pats juos aprašo. Antropologinė nuostaba dėl *Kito* kitoniškumo juntama beveik visuose eilėraščiuose, kuriuose lyrinis subjektas kalba kokio nors poetinio personažo balsu arba apie kitus poetinius personažus. Taip išryškinaamas kiekvieno poetinio *herojaus* fenomeniškas, poetinis portretas yra tarsi škovskiškas *sukeistinamas*, į jį žiūrima tarsi „grynuoju žvilgsniu“, t. y. atribotai nuo konteksto sąlygų, kaip į išbaigtą, sau pakankamą esinį ir todėl pastebimos tokios detalės, kokių kasdienis arba be distancijos žvilgsnis nefiksuoja.

Kukučio kaukė yra ypač antropologiška, jis – tikras dalyvaujantis stebėtojas,

derinantis, bet nesuliejantis, skirtingus požiūrius, sugebantis ir nutolti, žvelgti „grynuoju žvilgsniu“ ir kartu priklausantis tai keistai kultūros sistemai, suprantantis jos reikšmes: „Klauso Kukutis – / girdi Kukutį. / Kalba Kukutis – / ir supranta, / kad kalba Kukutis. / Sėdi ant suolo Kukutis – ir jaučia, / kad sėdi ant suolo Kukutis. / [...]“ („Kukučio galybė“, KB, 228). Literatūrologas Regimantas Tamošaitis pažymi, kad „[K]aime tasai veikėjas [Kukutis] būtų nepastebimas, tiesiog susiliejęs su pilka buitimi. [...] Poetas „išmeta šį personažą į miesto aikštes kaip kokį etnologinį buities rakandą – ir čia jis pasimato labai aiškiai. Labai ryškiai „fotografuojasi“⁴⁴. Tamošaitis pabrėžia, kad ir „pats poetas kaip unikalus menininkas išryškėjo mieste, civilizacijos kontekste, nes tik miestas apibrėžė jo etnografišką individualybę ir išskyrė iš civilizacijos aplinkos“⁴⁵. Pasikeitęs kultūrinis kontekstas, išsilavinimas, kita kultūrinė patirtis sukūrė distanciją, per kurią įmanoma palaikyti nuostabą, stimuliuoti antropologinį interesą ir kartu pamatyti save. Taigi paradoksalus Kukučio personažas ryškiai atskleidžia Martinaičio kultūrinės savivokos dilemas. Kritikai ir pats autorius pabrėžia mitinę Kukučio prigimtį:

Kukučio figūra kilo, kaip vėliau suvokiau, iš labai stiprios mitinės ir folklorinės savo krašto žmonių patirties, jų savotiškos elgsenos, pasakojimų, baimių, įtikėjimų, neįprastų įvykių, kažkokių atsibačiusių praeilėraščių. Daug ką vėliau atpažinau, perskaitęs mano gimtosios vietose Mečislovo Davainio-Silvestraičio užrašytas keistas pasakas ir sakmes (LSK, 13).

⁴⁴ Regimantas Tamošaitis, „Marcelijus Martinaitis – tolstanti legenda“, *Metai*, 2003, Nr. 2, 102.

⁴⁵ *Ten pat.*

Kukučio personažas yra sutraukęs visus būdingiausius archajinės kultūrinės bendruomenės bruožus, suderinęs skirtingus pradus, veikia kaip koncentruota mitologema. Martinaitis tiki, kad tokio tipo veikėjai arba figūros net nėra sukuriamos, o jos tarsi pačios pasirodo, išlenda, susiklosčius palankioms aplinkybėms: „Ateina laikas, kai tarsi pačioms reikia susirasti, kas jas išleis į gyvenimą. Jos atsiskiria net nuo autoriaus, pačios ima kalbėti, veikti, keliauti nešiodamos savotiškas, keistas žinias, kurios iš karto gali būti nesuprantamos.“ (LSK, 13) Tačiau svarbiausias momentas čia yra tų keistų mitinių figūrų, prasimušusių pro autorinę vaizduotę, „intencija“. Jos pasirodo ne tik kaip saviti personažai, atstovaujantys tam tikram pasaulėvokos klodui, ne tik išryškina modernios interpretacinės bendruomenės mąstymo ribas, bet, anot Martinaičio, jos veikia kaip „*pasiuntiniai*, kurie gali būti siųsti ne vien galingų ir išmintingų asmenybių, bet ir tautos, etninės grupės, kokios nors vienos vietovės žmonių, išgyvenusių, įsijautusių į patirtį, gamtą, gyvenosenos ir pasąmonės vaizdinius.“ (LSK, 13). Toks požiūris primena Benjamino pabrėžtą patirties, net kaip savitos paslapties ar patarimo, perdavimą kitiems – nebūtinai ateities skaitytojams, gal net ir praeičiai. Tačiau ryšių kanalai tarp kultūros ženklų, komunikacija tarp dabarties ir praeities reikšmių, kurias fiksuoja ir perduoda kultūra, menas, yra esminė. Juo labiau kad praeitis, anot Martinaičio, dažnai būna „stipresnė už nepastovią, nuolat savo reikšmes keičiančią dabartį“ (LSK, 12).

Išvados

Žvelgiant į Martinaičio kūrybos visumą ir laikyseną, sunku nepastebėti pagrindinės jo temos dominantės – archajinio kaimo pasaulėjautos istorinio lūžio ir savanoriškos kultūrinės emigracijos perspektyvoje. Jo literatūrinė fikcija stipriai remiasi savo asmenine ir bendruomenine patirtimi, kurią Martinaitis savo kūryboje liudija ne kaip muziejinį eksponatą, bet kaip gautą palikimą, testamentą; poetas jaučia atsakomybę perduoti jį dabarties / ateities kartoms kaip patirtį, reikšmę, žinią iš praeities. Kritinė sąmoningo paveldėtojo distancija leidžia ne idealizuoti istoriją, bet atsakingai įsisaūmoninti, suvokti jos reikšmes, įtraukti jas į vis plonėjantį, retėjantį patirčių žodyną.

Taigi ryškėja Martinaičio kaip tarpininko pozicija, kurią ypač sustiprina jo poetinė sąmone lyg mediumu pasinaudojęs mitinis personažas Kukutis – anot paties poeto, savarankiška, nuo autoriaus nepriklausoma figūra, atėjus laikui, pati susiradusi, „kas ją išleis į gyvenimą“, kad perduotų mums amžių išmintį. Martinaitis siekia suteikti balso teisę tiems, kurie kaip mitinės vaizduotės figūros savarankiškai to padaryti negali, arba tiems, kurie jau nebekalba, nes yra „išėję / išeinantieji“ (taip Martinaitis apibūdino „žemdirbių civilizacijos“ bendruomenę, kuriai, būdamas jos palikuonis ir paveldėtojas, yra įsipareigojęs tarpininkauti).

Martinaičio buvimas kultūroje ir kartu už „tyrimo lauko“ ribų sukuria ypatingą antropologinio žvilgsnio perspektyvą. Martinaičio „tyrimo laukas“ – jo gimtasis kaimas ir kultūrinė gentis – jau nutolęs lai-

ke (praeitin jį nustūmė kelios pasikeitusios santvarkos), erdvėje (dabar ten „[t]uščia kiek tik užmatai. Net ir buvusių didelių mūsų kaimų pavadinimų to krašto žemėlapyje jau nėra, sunku įžiūrėti jau žolėmis ir krūmokšniais apaugusius takus ir keliukus, sodybvietes“⁴⁶) ir reikšmių lygmeniu (bent tris kartus pertvarkyta kultūros reikšmių sistema: archajika, sovietinė komunistinė ideologija, komercinis postmodernizmas). Šių laikų žmogui tai jau per tolimas atstumas, tad Martinaitis veikia kartu ir kaip atminties kasinėtojas, ir kaip radinys – kartu ir antropologas, ir „čiabuvis“. Todėl jis gali ne tik kritiškai vertinti kultūrą, lyginti ją su kitomis kultūrinėmis patirtimis, bet ir puikiai suprasti savo genties „vaizduotės visatą“.

Martinaitis daugybę etnografinių etiidų pateikia įvairiuose interviu, esė. Tačiau pirminis jo kūrybos impulsas buvo poezija, kurią jis pasitelkė kaip vienintelį įmanomą ir ypač subtilų būdą reflektuoti patirtį ir drastiškai pakitusias kultūrinės reikšmes. Toks poezijos pobūdis leidžia ją vertinti kaip antrojoje XX a. pusėje Amerikoje išpopuliarėjusį eksperimentinį antropologijos metodą – mokslininkų antropologų rašomą *antropologinę poeziją*. Tokia specifinė patirties interpretavimo poetika reflektuoja ir „tyrimo lauką“, ir antropologo patirtį jame.

Poezija, kaip ir antropologo Cliffordo Geertzo pasiūlytas kultūros interpretavimo metodas „tirštasis aprašymas“, orientuoja-

si ne į scientistinį faktų registravimą, bet siekia suprasti „pačią esmę“, t. y. pažinti aprašomos kultūros reikšmes, užčiuopti subtilių jų santykių tinklą, priartėti prie kultūrinio *Kito* ne kaip prie diskretaus stebėjimų objekto, bet kaip prie *vertybinio centro* (Michail Bachtin) ir savo veidrodžio, tai yra prie galimybės *Kito* perspektyvoje pamatyti save. Todėl poezija galima pasitikėti kaip „tirštuojų“ kultūros aprašymu.

„Tirštai“ skaitant poeziją, iškalbingi tampa visi autoriaus *pasirinkimai* (anot Wolfgango Iserio, autorius *atrenka, kombinuoja* ir tokiu būdu *sufikcina* tikrovės realijas). Atsižvelgiant į sociokultūrinį, istorinį ir politinį eilėraščių rašymo kontekstą, ypatingą reikšmę įgyja jau seniau kritikų pastebėtas Martinaičio poezijos tautosakiškumas.

Žmogaus kūrybinės veiklos produktai yra iškalbingos jo reikšmių pasaulio reprezentacijos, etnografinis (plačiuoju požiūriu) pasakojimas, nelyginant informanto „parodymai“ lauko tyrimą atliekančiam antropologui. Martinaičio kūryboje toks ypač iškalbingas liudytojas yra medinė liaudies skulptūra, drožinio, medžio dirbinio įvaizdis, apibūdinantis beveik visą archajinės bendruomenės pasaulėjautą. Žvalgantis į Geertzo fragmentiškus (nes, anot jo, visumos aprėpti neįmanoma) kultūrų tyrimus, kurių pagrindinės tezės skelbia „Sveiką protą kaip kultūros sistemą“, „Meną kaip kultūros sistemą“, „Religiją kaip kultūros sistemą“ ir pan., būtų galima surizikuoti ir teigti, kad ir Martinaitis liaudies medžio drožinį skaito kaip archajinės kultūros sistemos metonimiją.

⁴⁶ Marcelijus Martinaitis, *Mes gyvenome / biografiniai užrašai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010, 19.

ANTHROPOLOGICAL POETRY OF MARCELIJUS MARTINAITIS

Akvilė Rėklaitytė

S u m m a r y

Artists, philosophers, and cultural anthropologists claim that a human being is defined by the innate ability and aptitude to represent the world and oneself symbolically; this opens up an exclusive possibility of self-reflection, perception of the world, and creation of meanings. Clifford Geertz draws attention to the fact how a human being himself explicates and comments his culture – a net of meanings and their relationships spun by himself, where, as if suspended in a web, a man lives, speaks, bleeds, wages wars, loves, jokes, and creates poems. The method of the interpretation of culture “thick description” by Geertz “is focused not on the recording of external parameters, but namely on that far more sophisticated net of relationships of meanings and perceptive structures upon the grasping whereof one could approximate to the “essence” – i.e. a system of meanings, world outlook,

and culture of *the other*. This article analyses the creation of Marcelijus Martinaitis, a narrator, one of the most famous Lithuanian poets of the “outgoing generation”, descendant and successor of the declining ethnic community culture, increasingly distancing from the experience of a modern man in terms of cross-disciplinary literature anthropology. Also, a model of experimental anthropology, the so-called anthropological poetics that has not yet been discussed in Lithuanian, is presented. It treats poetry as an interpretation of ambivalent, complicated experience of an anthropologist. The article states that he is a peculiar cultural anthropologist, a witness, an intermediary of experience, whereas his poetry acts as Geertz’s “thick description”. Essayistic works of Martinaitis are read as an articulation of his ethnographic self-creation covering personality formation, testimony, and transfer of cultural meanings.

Gauta: 2012 09 06

Priimta publikuoti: 2012 10 09

Autorės adresas:

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Antakalnio g. 6

LT-10308, Vilnius

El. paštas: akvile.rekla@gmail.com